

O‘ZBEK TILIDA FRAZELOGIZMLARNING BADIY MATNDAGI O‘RNI

Cho‘liyeva Sabina Sunnatillo qizi

Navbahor tuman 1-sonli texnikumi, Ona tili va adabiyot o‘qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20656289>

Annotatsiya. Ushbu tezisda o‘zbek tilida frazeologizmlarning badiiy matndagi o‘rni, ularning obrazlilik, ta’sirchanlik, milliy ruh va qahramon xarakterini ochishdagi ahamiyati yoritiladi. Frazeologik birliklar xalq tafakkuri, milliy madaniyat, urf-odat va hayotiy tajribani aks ettiruvchi muhim til vositasi sifatida tahlil qilinadi. Badiiy matnda frazeologizmlarning qo‘llanishi asar tilining jonli, xalqona va estetik ta’sirchan bo‘lishiga xizmat qilishi asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: frazeologizm, badiiy matn, obrazlilik, milliy ruh, uslubiy vosita, lingvopoetika, nutq ta’sirchanligi.

O‘zbek tili o‘zining boy lug‘at tarkibi, obrazli ifoda vositalari hamda xalqona tafakkurni aks ettiruvchi frazeologik birliklari bilan ajralib turadi. Frazeologizmlar tilda tayyor holda qo‘llanadigan, tarkibidagi so‘zlarning oddiy ma’nosi orqali emas, balki umumiy ko‘chma ma’no asosida anglashiladigan barqaror birikmalardir [1]. Masalan, “ko‘ngli tog‘dek ko‘tarildi”, “boshi osmonga yetdi”, “yuragi orqasiga tortdi”, “qo‘li kalta”, “tili uzun” kabi iboralar oddiy xabar berishdan ko‘ra kuchliroq emotsional va tasviriy ma’no ifodalaydi. Tilshunoslikda frazeologik birliklar xalqning tarixiy xotirasi, milliy dunyoqarashi va ma’naviy tajribasini aks ettiruvchi muhim leksik qatlam sifatida baholanadi [2]. Chunki har bir xalqning iborolari uning yashash tarzi, urf-odati, axloqiy qarashlari va estetik tafakkuri bilan bevosita bog‘liq. Shu jihatdan o‘zbek tilidagi frazeologizmlar ham xalqimizga xos odob, or-nomus, mehr-oqibat, hurmat, andisha kabi qadriyatlarini ifodalashda muhim o‘rin tutadi.

Badiiy matnda frazeologizmlar muhim uslubiy vazifa bajaradi. Ular asar tilining jonli, xalqona va ta’sirchan bo‘lishini ta’minlaydi. Yozuvchi obraz yaratishda, qahramon ruhiyatini ochishda, ijtimoiy muhitni tasvirlashda frazeologik birliklardan samarali foydalanadi. Chunki frazeologizmlar qisqa shaklda chuqur ma’no ifodalash imkoniyatiga ega. Masalan, “ko‘ziga dunyo qorong‘i bo‘ldi” iborasi qahramonning og‘ir ruhiy holatini oddiy “xafa bo‘ldi” degan so‘zdan ko‘ra ancha ta’sirliroq ifodalaydi. Frazeologizmlarning badiiy matndagi asosiy vazifalaridan biri obrazlilikni kuchaytirishdir. Badiiy adabiyotda voqelik faqat bayon qilinmaydi, balki estetik ta’sir bilan tasvirlanadi. Shu jarayonda iboralar matnga rang-baranglik, ta’sirchanlik va milliy ohang bag‘ishlaydi. Stilistik tadqiqotlarda ham frazeologik birliklarning nutq ta’sirchanligini oshirishdagi vazifasi alohida ta’kidlanadi [3]. Ayniqsa, hikoya, qissa va romanlarda frazeologizmlar qahramon nutqining tabiiyligini ta’minlaydi.

Frazeologik birliklar qahramon xarakterini ochishda ham muhim vositadir. Qahramonning yoshi, kasbi, dunyoqarashi, ruhiy holati va ijtimoiy muhitini ko‘rsatishda iboralar alohida ahamiyat kasb etadi. Masalan, “burni ko‘tarilib ketdi” iborasi orqali kibrli inson obrazi, “ko‘ngli yumshadi” iborasi orqali esa mehribonlik va kechirimlilik holati ifodalanadi. Bunday iboralar muallifga qahramon haqida bevosita izoh bermasdan, uning ichki dunyosini badiiy yo‘l bilan ochish imkonini beradi. Frazeologizmlar muallifning munosabatini ifodalashda ham faol qo‘llanadi. Yozuvchi iboralar orqali qahramonga nisbatan achinish, kinoya, tanqid, hurmat yoki mehr kabi munosabatlarini bilvosita ifodalashi mumkin. Masalan, “og‘zidan bol tomadi” iborasi ijobiy bahoni bildirsa, “ilonning yog‘ini yalagan” iborasi ayyor, mug‘ombir inson obrazini yaratishga xizmat qiladi. Demak, frazeologik birliklar badiiy matnda nafaqat tasviriy, balki baholovchi vazifani ham bajaradi [4].

Badiiy asarda frazeologizmlarning yana bir muhim jihati shundaki, ular nutqni ixchamlashtiradi. Bir necha gap bilan izohlash mumkin bo'lgan holat bitta ibora orqali aniq va ta'sirli ifodalanadi. Masalan, “hafsalasi pir bo'ldi” iborasi umidsizlik, ishonchning so'nishi, ichki tushkunlik holatini qisqa va obrazli tarzda bildiradi. Bu esa badiiy matnning mazmuniy zichligini oshiradi. O'zbek adabiyotida Abdulla Qahhor, Oybek, G'afur G'ulom, Said Ahmad, O'tkir Hoshimov kabi adiblar frazeologizmlardan mahorat bilan foydalangan. Ularning asarlarida iboralar xalqona ruhni yaratish, qahramon xarakterini ochish va voqealar ta'sirchanligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, Abdulla Qahhor hikoyalarida xalq og'zaki nutqiga xos iboralar qahramonlarning ichki dunyosini ochishda muhim ahamiyat kasb etadi [5].

Frazeologizmlar milliy madaniyatni ifodalovchi birlik sifatida ham ahamiyatlidir. “Yuzini yerga qaratmoq”, “el og'ziga tushmoq”, “duosini olmoq”, “ko'nglini olmoq” kabi iboralar xalqimizning axloqiy qarashlari, kattaga hurmat, or-nomus va mehr-oqibat tushunchalari bilan bog'liq. Shu sababli badiiy matnda frazeologizmlarning qo'llanishi asarning milliy ruhini kuchaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, frazeologizmlar o'zbek tilining eng boy va ta'sirchan qatlamlaridan biridir. Ular badiiy matnda obrazlilik, emotsionallik, milliylik va uslubiy ta'sirchanlikni ta'minlaydi. Frazeologik birliklarsiz badiiy matnning xalqona ruhi, tabiiyligi va estetik kuchi to'liq namoyon bo'lmaydi. Shuning uchun frazeologizmlarni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki adabiyotshunoslik va badiiy matn tahlili uchun ham muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Rahmatullayev Sh. *O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati*. Toshkent: O'qituvchi, 1978.
2. Yo'ldoshev B. *O'zbek frazeologiyasi masalalari*. Samarqand, 1992.
3. Shomaqsudov A., Rasulov I., Qo'ng'urov R., Rustamov H. *O'zbek tili stilistikasi*. Toshkent: O'qituvchi, 1983.
4. Tursunov U., Muxtorov J., Rahmatullayev Sh. *Hozirgi o'zbek adabiy tili*. Toshkent: O'zbekiston, 1992.
5. Qahhor A. *Tanlangan asarlar*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.